

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 348:347(497.411)"653"

Prejeto: 5. 6. 2009

Klaudija Sedar

prof. latinščine in univ. dipl. splošna jezikoslovka, asistentka na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa,
Raziskovalna postaja ZRC Prekmurje, Petanjci 19a, SI-9251 Tišina
e-pošta: ksedar@zrc-sazu.si

**Prekmurje od Pribinove kneževine (847–861)
do bitke pri Mohaču (1526)**

IZVLEČEK

Prekmurje kaže v primerjavi z drugimi slovenskimi pokrajinami nekatere svojske razvojne poteze. Da bi jih tem bolje razumeli, se moramo vrniti v daljno preteklost, ko še ni predstavljalo samostojne geografske, gospodarske, upravne ali politične enote, kot jo sedaj, ampak je bilo razdeljeno na dva dela, s svojo civilno in cerkveno upravo. Vpeto v tovrstno organizacijo je Prekmurje tedanje dogajanje okrog sebe, del katerega je bilo samo, doživljalo enkrat manj, drugič mnogo bolj intenzivno.

KLJUČNE BESEDE

Prekmurje, srednji vek, civilna in cerkvena uprava, škofije, Turki

ABSTRACT

THE PREKMURJE REGION FROM THE PRIBINA PRINCIPALITY (847–861) TO THE BATTLE AT MOHACS (1526)

The region of Prekmurje exhibits in comparison with other Slovene provinces some characteristic development outlines. To understand them best possible we should go back to the distant past when Prekmurje was not yet an independent geographic, economic, administrative or political unit as it is at the present time but was divided in two parts with their civil and Church administration. Prekmurje experienced the then events of which part it was more or less intensively.

KEY WORDS

Prekmurje, Middle Ages, civil and Church administration, dioceses, Turks

Zgodnjeslovanska naselitev*

Po odhodu Langobardov v Italijo leta 568 so Pannonisko nižino obvladovali Avari, novo stepsko nomadsko ljudstvo, ki je malo pred tem prišlo ob spodnjo Donavo. Slednjim, kot novim zaveznikom in sosedom ter hkrati sovražnikom, so Langobardi, menda celo pogodbeno, prepustili Panonijo,¹ kamor so skupaj z novimi gospodarji začeli prihajati tudi Slovani.² Navedeno nedvomno vodi v razumno postavko, da je bila pokrajina ob Muri v tem času sestavni del velikega avarskega imperija. Velike spremembe vnesejo šele avarsko-frankovske vojne, ko so frankovski vojni pohodi okrog leta 800 uničili prevlado Avarov v srednjem Podonavju.³

Slovanska poselitev na prekmurskem ozemlju je bila tako zaradi prevlade Avarov vse do začetka 9. stoletja dokaj nejasna.⁴ Razlog za takšno stanje je v tem, da praktično ni bilo odkritih najdb, ki bi s svojo usodo obogatile naše vedenje o poselitvi in načinu življenja v preteklosti. To stališče se je precej spremenilo šele v zadnjem času po zaslugi arheoloških izkopavanj pri gradnji avtocestnega odseka med Mursko Soboto in Krogom (del trase AC Vučja vas–Beltinci), ko je bila s strokovnim ovrednotenjem potrjena zgodnjeslovanska poselitev od konca 6. do 8. stoletja v Prekmurju in s tem tudi na Slovenskem. Izkopavanja so bila opravljena v glavnem na najdiščih⁵ Nova tabla, Kotare – baza, Grofovsko 1 in 2 in Pod Kotom – sever, jug in cesta. Slovanske naselbine na tem območju potrjujejo odkrite staroslovanske jame oz. t. i. zemljanke, ki jih lahko opredelimo na osnovi časovne opredelitve slo-

vanske lončenine in keramike. Hozjan⁶ poroča, da je bilo na najdišču Kotare – baza odkritih kar 38 slovanskih bivalnih objektov – zemljanek iz opisanege časa, na Grofovskem pri Murski Soboti pa še 25 vkopanih polzemljanek.

Osnovni poselitveni objekt na zgodnjeslovanskih najdiščih v Prekmurju sicer predstavljajo podolgovate⁷ polzemljanke z zaobljenimi vogali, pojavljajo pa se tudi jame, ki so tipološko in oblikovno drugače opredeljene.⁸

Gradnja avtocestnega odseka v Prekmurju pometakem ni pripomogla le k hitrejši povezanosti te pokrajine s preostalo Slovenijo, ampak je prekmursko zgodovino tudi močno obogatila. Vse najdbe na tem prostoru predstavljajo namreč sestavni del velikega naselbinskega kompleksa pri Murski Soboti, ki so ga Slovani kontinuirano naseljevali od 6. do 9. stoletja. Prekmurje tako lahko ob koncu 6. stoletja upravičeno obravnavamo kot slovansko vplivno območje ali celo že kot prostor stalne naselitve, kar se danes odraža v ostankih materialne kulture Slovanov zgodnjega srednjega veka.

Salzburška cerkvena uprava (840–1090)

Sicer pa je bilo za pokrajino ob Muri najpomembnejše obdobje 9. stoletje, ko so se na mesto pregnanih Obrov oz. Avarov naseljevali Slovenci iz Karantanije. Po poročanju Konverzije⁹ (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*) je ozemlje Spodnje Panonije okrog leta 840 od kralja Ludvika Nemškega dobil v fevd Pribina.¹⁰ Ta je nato od kralja leta 847 prejel v alod še obsežno ozemlje ob reki

* Za ta prispevek sem se odločila iz dveh razlogov: (1) da bi bili osnovni podatki določenega obdobja o zgodovini Prekmurja, predvsem z vidika cerkvene in civilne uprave, podani vsaj okvirno, in (2) da bi si bralec po tem pregledu pridobil bistvene informacije o organizaciji v pokrajini na skrajnem severovzhodu Slovenije v preteklosti.

1 Frankovska Panonija se je delila na Zgornjo in Spodnjo Panonijo (Pannonia Superior, Pannonia Inferior) in se je tako terminološko navezovala na tradicijo trajanske razdelitve te province v začetku 2. stoletja, ki pa je mejo začrtala v smeri sever–jug (Štih, *Ozemlje Slovenije v zgodnjem srednjem veku*, str. 72. Prim. tudi Štih, *Slovenska zgodovina*, str. 20–21).

2 Štih, *Slovenska zgodovina*, str. 25. Prim. tudi Kerman, *Zlata doba slovanstva v Spodnji Panoniji*, str. 38. Pri tem zelo izstopa naslednja prelomnica: "Tako kot je odhod Langobardov v Italijo leta 568 pomenil konec antične zgodovine za največji del slovenskega ozemlja, je slovanska naselitev na njem pomenila prelom z njeno tradicijo" (Štih, *Ozemlje Slovenije v zgodnjem srednjem veku*, str. 25–26).

3 *Enciklopedija Slovenije*, 1. zvezek, str. 134. Tej navedbi sledi podatek, da je avarskih arheoloških sledov v Sloveniji nenavadno zelo malo (Hom nad Soro, Dunaj nad Jereko in pri Grebinju na avstrijskem Koroškem). Precej več najdb, tj. arheoloških spomenikov, iz avarskega obdobja je znanih na jugozahodnem Madžarskem (gl. *Avari na jugozahodnem Madžarskem*, str. 3–14).

4 Znanih je bilo le nekaj sporadičnih slovanskih najdb, ki so bile datirane v 9. in 10. stoletje (Kerman, *Staroslovanska naselbina*, str. 26).

5 Prim. Guštin (ur.), *Zgodnji Slovani*, str. 9–62.

6 Hozjan, *Pokrajina med Rabo in Muro*, str. 8.

7 Osnovni tip bivalnišč oz. zemljanek na zgodnjeslovanskih naselbinah v vzhodni Evropi so objekti z ovalnim ali kvadratnim tlorisom in zaobljenimi vogali. Podolgovato zemljanko ovalne oblike z Grofovskega 2 in pravokotne ovalne jame z najdišča Kotare – baza lahko primerjamo s podobnimi objekti s slovanskih najdišč v okolici Nagykanizse, ki so datirane v čas od 7. do 9. stoletja in z najdišča Vasárosnamény-Gergelyugornya na Madžarskem, pa tudi z drugimi naselbinskimi objekti drugod po Evropi (Kerman, *Staroslovanska jama*, str. 127–128; Kerman, *Staroslovanska naselbina*, str. 23–26).

8 Kerman, *Staroslovanska jama*, str. 125–128.

9 Pribina je prejel del Panonije v fevd na vsak način po letu 838 – takrat je bil še pri knezu Ratimiru v Posavju – in pred letom 847, ko je dobil zemljo, ki jo je dotlej imel v fevd kot last. Mogoče se je to zgodilo okoli leta 840 (Kos, *Conversio*, str. 78). Da je šlo za ozemlje Spodnje Panonije, dokazuje navedba v 11. poglavju Konverzije: Ob neki priliki je medtem kralj Ludvik podelil Pribini v fevd del Spodnje Panonije okoli reke imenovane Sala (Kos, *Conversio*, str. 77).

10 Slovanski knez iz Nitre na današnjem Slovaškem, ki je okrog leta 833, skupaj s svojim sinom Kocljem in številnim vojaškim spremstvom, prebežal na frankovsko ozemlje južno od Donave. Njegov beg je razumeti kot del gentilne konsolidacije Moravanov, povezane najprej z uveljavitvijo nove knežje dinastije, poosebljene v Mojmiru I., nato z izključitvijo obrobnihih centrov moči, kot je bila Nitra, in nazadnje z izrinjenjem mogočih tekmecev za oblast (Štih, *Slovenska zgodovina*, str. 56).

Zali zahodno od Blatnega jezera, kjer si je zgradil prestolnico Blatograd oz. Blatenski Kostel (madž. Zalavár),¹¹ ki je postala politično in kulturno središče Spodnje Panonije. Ime Blatenski Kostel/Moosburg/Urbs paludarum je dobilo po močvirnati okolici in trdnjavskem značaju kraja ter je eno redkih krajevnih imen, ki nam ga sočasni viri sporočajo v slovanski, nemški in latinski obliki.¹² Pribina je zlasti skrbel, da so v Panonijo prihajali novi priseljenci,¹³ saj je bilo to območje zaradi frankovsko-avarske vojne, upora Ljudevita Posavskega in vdora Bolgarov v Spodnjo Panonijo skorajda brez prebivalstva. Z enako vneto je podpiral tudi razvoj cerkvene organizacije v Spodnji Panoniji, ki jo je na novo vzpostavila salzburška škofija. Na tem območju je zgradil veliko cerkva,¹⁴ ki jih je v razdobju 840–859 posvetil salzburški nadškof Liupram. Po trditvi zgodovinarja Milka Kosa¹⁵ so bile cerkve v Pribinovih časih lesene in so se le malo razlikovale od ostalih vaških koč. Pribinova dela (tj. gradnja cerkva in širjenje krščanske vere) je nadaljeval tudi njegov sin knez Kocelj, ki ga je nasledil po njegovi smrti.

Spodnja Panonija je bila za časa karantanskega pokrajinskega škofa Otona (pred letom 850) odtegnjena njegovi oblasti in neposredno podrejena Salzburgu. Prvi nadduhovnik je bil Pribinov dvorni duhovnik Dominik leta 850, ki je postal nadškofova desna roka v Blatenskem Kostelu. Na to salzburško cerkvenoupravno osnovo in začeto misijonsko delo med panonskimi Slovenci sta se naslonila brata Ciril¹⁶ in Metod ob prihodu h knezu Koclju. V kratkem razdobju med panonskimi Slovenci, tudi med tistimi, ki so bivali na sedanjem prekmurskem ozemlju, sta z apostolsko vneto in z istim jezikom kot domačini osvojila srca panonske duhovščine in učencev bogoslovne šole v Blatenskem Kostelu. Neposredno v to območje, kjer je bilo med letoma 869–874 težišče Metodove nadškofije, naj bi spadalo tudi prekmursko ozemlje.¹⁷

Leta 874 je Spodnja Panonija in s tem vse starokarantansko ozemlje severno od Drave znova prišlo pod oblast bavarskih škofov. Tem je tedaj le uspelo pregnati nadškofa Metoda in odstraniti Koclja z oblasti ter si znova pridobiti nazaj izgubljeno ozemlje Spodnje Panonije. Politična in cerkvena samostojnost Spodnje Panonije je bila tako zatrtja in je prešla v roke Karlmana, ki jo je čez dve leti (l. 876) predal v upravljanje sinu Arnulfu. Za Panonijo so sledili hudi časi, saj je bila v dolgotrajnih vojnah med Arnulfom in moravskim Svetopolkom povsem opustošena in redko naseljena pokrajina. Kot da ne bi bilo dovolj, je konec 9. stoletja ob vdoru divjih gostov in njihovih postopni naselitvi doživela novo opustošenje. Tokrat so gospodarji srednjega Podonavja postali Madžari, ki so strli nemško oblast v Spodnji Panoniji. Ob svojih pohodih ob Donavi navzgor ter preko slovenskega ozemlja v Italijo so uničili krščansko organizacijo, kralja Arnulfa pa prisilili, da je dal Spodnjo Panonijo z Blatenskim Kostelom v fevd in zaščito slovanskemu knezu Braslavu. Toda le za kratek čas, saj je bil proti madžarski premoči preslab. Po madžarski zrušitvi takratne frankovske ureditve vse do Alp so bili njihovi vdori konec 9. in v začetku 10. stoletja usodni še za preostanke slovanskega in nemškega prebivalstva v Spodnji Panoniji.¹⁸ S temi pridobitvami je bila tudi zaključena osvojitve nove madžarske domovine in ustvarjena zahodna meja. Madžari so se umaknili v Panonsko nižino in se v notranjosti osvojenega ozemlja po porazu na Leškem polju leta 955 tudi ustalili, s čimer se začena za Prekmurje poseben razvoj.¹⁹

Ozemlje današnjega Prekmurja je bilo sredi širokega mejnoobrambnega madžarskega pasu. Prvotna notranja črta tega pasu, tj. prvotna madžarska meja, je na odseku Prekmurja potekala vzhodno od njega, vzhodno od reke Krke z izhodiščem ob Muri ob Letenyeju, dalje v severozahodni smeri mimo Pake in se je ob gornjem toku Krke približala tej reki ter se ob Hodošu stikala z današnjim prekmurskim ozemljem. Ozemlje Prekmurja je ležalo na zunanji strani mejne črte, čeprav v območju celotnega madžarskega mejnoobrambnega pasu. Sicer je ozemlje mejnega pasu spadalo pod madžarsko oblast, vendar ni imelo enakovrednega položaja z drugim madžar-

11 O vrednotenju arheoloških odkritij v Blatenskem Kostelu (Zalavár) glej: Sós, *Die slawische Bevölkerung*, str. 93 sl., 111 sl.

12 Štih, *Ozemlje Slovenije v zgodnjem srednjem veku*, str. 74.

13 Predvsem iz jugovzhodnih Alp, nemških pokrajin, pa tudi iz jugovzhodnih predelov Podonavja (Kerman, *Zlata doba slovanstva v Spodnji Panoniji*, str. 39).

14 Prav tam; Fujs, *Posebnosti prekmurske zgodovine*, str. 145–146. Izmed vseh sta dve domnevno locirani v Prekmurje, in sicer v krajih *ad Lindolveschirichun* ("cerkev v Lendavski vasi oz. v vasi ob Le(n)davi") in *ad Businizam* (najverjetneje Buzinci nad Rakičanom). (Hozjan, *Pokrajina med Rabo in Muro*, str. 8; isti: *Opisovanje ter proučevanje preteklosti*, str. 84).

15 Kos, *Conversio*, str. 90.

16 Konstantin, ki si je nadel meniško ime Ciril, je umrl leta 869 v Rimu, kamor sta se z bratom dve leti prej odpravila na povabilo papeža Nikolaja II. Metod pa je bil še istega leta s strani papeža Hadrijana II., ki ju je v Rimu tudi sprejel, poslan kot njegov legat "za Slovane" in škof knezom Ratislavu, Svetopolku in Koclju (Štih, *Slovenska zgodovina*, str. 60–61).

17 Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 94.

18 Kot poroča Štih (*Ozemlje Slovenije v zgodnjem srednjem veku*, str. 82), je podobna usoda morala doleteti tudi slovenski prostor ob stari italjsko-panonski cesti, kamor so do bitke pri Augsburgu leta 955, ki je pomenila konec njihovih roparskih podvigov po zahodni Evropi, vpadli okrog dvajsetkrat.

19 Kerman, *Zlata doba slovanstva v Spodnji Panoniji*, str. 39–40; Štih, *Madžari in slovenska zgodovina*, str. 193–199. Kontler (*Tisočletje v Srednji Evropi*, str. 39) Augsburg leta 955 postavlja za prelomnico v evropski in madžarski zgodovini iz dveh razlogov: odvrnil je barbarsko grozno civiliziranemu Zahodu in prisilil madžarsko družbo, da se je odrekla nomadskemu načinu življenja, se ustalila ter kot pogoj za sprejem v družbo krščanskih ljudstev zamenjala poganstvo s krščanstvom.

skim ozemljem.²⁰ Obrambno črto, ki so jo izoblikovali v mejnem pasu, so imenovali "gyepű". To črto so sestavljali skopani jarki in nasipi, uporabljali pa so tudi naravne danosti (tekoče vode, hribe in gozdove), da bi tako preprečili vpade sovražnikov.²¹ Onstran gyepűja je bil navadno neobljuden svet, imenovan "gyepűelve", "gyepél" ali "gyepély". Prav s pomočjo teh gyepűjev, ki so označevali takratno mejo Madžarske, je njeno zahodno mejo določil Káracsony, eden izmed vodilnih madžarskih zgodovinarjev.

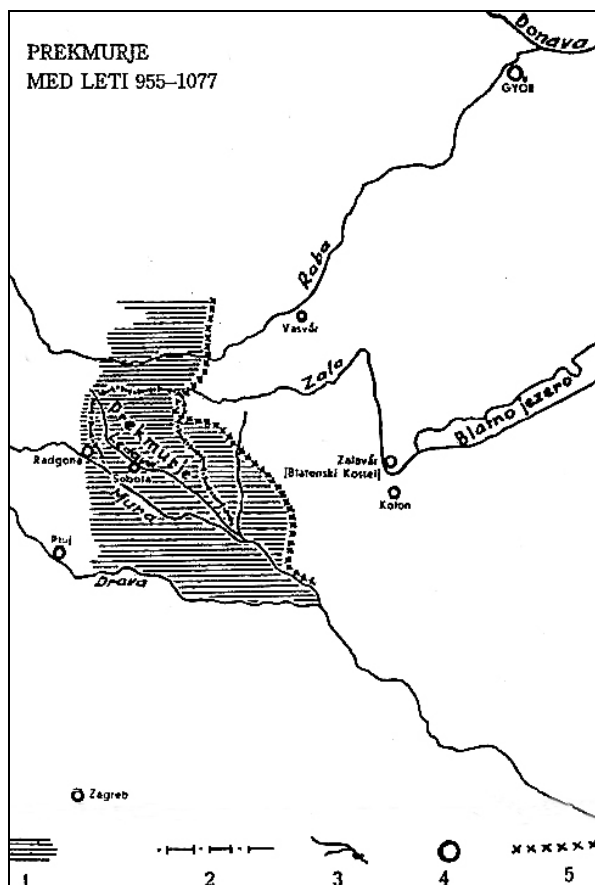
Po njegovem se je tak gyepű začel pri izlivu Mure v Dravo, od tod naprej pa severozahodno v smeri Nova in Zalalövö. Prav ta dejstva dokazujejo, da je to ozemlje mogel Zagreb ob ustanovitvi škofije dobiti le zato, ker je bilo izven gyepűja, nenaseljeno ali redko naseljeno.²²

Nastanek prvih škofij

V času med letoma 955–1075, ko je prvotna madžarska meja potekala vzhodno od Prekmurja, je prekmursko ozemlje zopet cerkveno (vsaj teoretično) upravljal Salzburg, kolikor je bilo to zaradi nestalnih in nemirnih razmer ob meji mogoče. Madžari so se po porazu na Leškem polju leta 955 umaknili v notranjost svojih meja za mejnoobrambni pas in tako je Salzburg dobil priložnost, da si pridobi zase nekdanje salzburske cerkve v Spodnji Panoniji.²³ Kot poroča Kosi,²⁴ naj bi vzhodnofrankovski kralj Arnulf z listino, tako imenovano Arnulfinum z letnico 890 (885), Salzburgu potrdil celotno nadškofijsko posest na Salzburškem, v Avstriji, Panoniji in Karantaniji. Skoraj identični tekst dokumenta je nadškofiji leta 977 in v skrajšani obliki leta 982 potrdil cesar Oton II. Iz navedenih dejstev je nesporna trditev, da je Prekmurje moglo priti pod madžarsko cerkveno upravo šele v času po ustanovitvi zahodnih madžarskih škofij. Zasluge za tovrstno organizacijo se pripisujejo Štefanu I.,²⁵ prvemu madžarskemu kralju, pri čemer se je oprl na temelje županijske oblasti. Določil je zelo preprosta pravila: deset sosednjih vasi naj bi zgradilo cerkev, ki naj bi bila sedež te župnije. Deset županij pa naj bi sestavljalo dekanat. Dva (ali včasih več) dekanata naj bi sestavljala arhidiakonot, katerega področje naj bi se ujemalo z ozemljem ene županije srednje velikosti.²⁶

Začetki škofije Veszprém naj bi segali še v čas kneza Geze (vladal od 972 do 997), a je kot sedež nove nadškofije za Ogrsko kralj Štefan (vladal od 1000 do 1038) leta 1001 določil Ostrogon, Veszprém pa mu je bil podrejen. Tretja ustanovljena škofija na Ogrskem naj bi najverjetneje bila Győr, in sicer ustanovljena do leta 1009.²⁷

Da je kralj Štefan v času svoje vladavine še posebej skrbel za razširjanje krščanstva v svoji deželi, potrjujejo ustanovitve škofij (ustanovil naj bi jih

Prekmurje med letoma 955–1077: 1: Področje madžarskega mejnoobrambnega pasu (gyepűelve), kjer se Madžari v prvi fazi svoje naselitve (po letu 955) niso naselili, niti ga niso pritegnili v svojo redno državno in cerkveno upravo; 2: Sedanja državna meja na odseku Prekmurja; 3: Reke in potoki; 4: Mesta in kraji; 5: Madžarska mejnoobrambna črta (gyepűvonal) na odseku Prekmurja med leti 955 in 1077 (Po J. Holubu, *Zala megye története*, I. Pécs 1929, 112–113 in J. Deéru, *Amagyarság a nomád kultúrközösségben. Magyar művelődéstörténet*, I, 66). (Vir: Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 130).

²⁰ Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 129.

²¹ Viri za zgodovino Prekmurja, str. 43. Tovrstni gyepűji so začeli izginjati v drugi polovici 12. stoletja, kar je seveda pomenilo nastanek dokončnih, utrjenih državnih meja in obdobje poseljevanja območij tudi onstran njih (prav tam).

²² Škafar, *Prekmurski del*, str. 32–33.

²³ Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 128–129.

²⁴ Kosi, *Zgodnja zgodovina*, str. 33–34.

²⁵ Na svojo zahtevo je leta 1000 dobil krono od papeža Silvestra II., s čimer je soglašal tudi nemško-rimski cesar Oton III. (Viri za zgodovino Prekmurja, str. 35). Z njegovim kronanjem se je hkrati pričelo obdobje vladavine kraljevske dinastije Arpadovčev na madžarskem prestolu, ki je trajalo do začetka 14. stoletja (ime se uporablja po velikem osvajalcu madžarske domovine, poglavarju Árpádu), nakar so kraljevi prostor zasedli Anžujci in za njimi v 15. stoletju Hunyadiji (Göncz, *Kratka zgodovina Madžarov*, str. 21).

²⁶ Hozjan, *Ponovna utrditev krščanstva*, str. 19–20.

²⁷ Kristó, *Die Arpaden-Dynastie*, str. 75–77.

deset) in benediktinskih samostanov (med njimi tudi v nekdanjem Pribinovem mestu Zalavár), ki so postali važna duhovna središča, obenem pa je gradil tudi cerkve po vsej državi.²⁸ Kralj je zahteval tudi obvezno obiskovanje cerkve in prepovedal delo ob nedeljah. Kdor je prekršil te določbe, so ga pretepli s palico, delovne pripomočke in živino (če je kaj imel) pa mu odvzeli. Pri tej organizaciji zavzemajo svoj delež tudi najstarejše oblike madžarskih cerkvenih šol, ki so bile ustanovljene že leta 1008, torej v obdobju Štefana I.²⁹

Organizacija županij

V srednjeveški madžarski državi je do 12. stoletja prevladovala tako imenovana kraljevska fevdalna zemlja, kar je deloma posledica tega, da so si kralji prilastili velike količine posesti tistih velikašev, ki so se jim uprli. V 11. stoletju je tako prav na podlagi kraljevske fevdalne posesti nastal kraljevski³⁰ županijski sistem, ki se je po organiziranosti v veliki meri razlikoval od poznejšega plemiškega³¹ oziroma stanovskega županijskega sistema. Po najzgodnejših podatkih iz 11. stoletja so bili na Madžarskem vzpostavljeni komitati (za komitat se uporabljajo izrazi kot *civitas*, *parochia*, *provincia*, od 13. stoletja naprej *comitatus*, madž. *megye*) enote glavne uprave, z gradom kot središčem.³² Še najboljše ga opisuje madžarska beseda *vármegye*, ki dobesedno pomeni županijo z gradom (*Comitatus castris: districtus militaris, vármegye*) ali grajsko občino (*Comitatus provincialis: districtus civilis; vármegye*). Ime določenega komitata je največkrat izviralo od najstarejše znane tam obstoječe naselbine ali gradu³³ (*castrum, urbs*, madž. *vár*) ali zemljepisnega imena (reka, jezero, hrib, gozd, itd.). V administrativnem smislu pa se je komitat delil na manjše enote: distrikte in okrožja. Upravljali ga od kralja imenovani župan ali grof (*comes*, madž. *ispán*), ki je bil tudi najvišji vojaški poveljnik dotičnega komitata. Ta je obenem imel sodne pristojnosti, bil pa je tudi pooblaščenec za pobiranje kraljevih dohodkov.³⁴ Samo strukturo žu-

panijske organizacije lepo pojasnjuje navedba Nade Klaić: "To ni zaprto, celotno posestvo, temveč razpršeno in le v administrativnem, sodnem, gospodarskem in cerkvenem smislu tvori celoto".³⁵

V listini o ustanovitvi škofije v Veszprému se poleg veszprémskega omenjajo še trije komitati: Višegrajski, Fejérski in Zalski.³⁶ Do konca 11. stoletja naj bi bilo vzpostavljenih 45 komitatov, do konca 12. stoletja je število teh, tekem izgradnje države, naraslo na 72.³⁷ Pred tovrstno organizacijo so bili Madžari porazdeljeni v razna plemena, katerim so načelovali posamezni glavarji uglednih družin, kjer je bila ta čast dedna. V času svoje vladavine (1000–1038) pa je kralj Štefan razdelil Ogrsko v velike županije (komitate), katerim je po slovanskem zgledu postavil na čelo župane, ki so upravljali sodne, vojaške in civilne zadeve.³⁸ Prekmurju najbližji kraljevi upravni središči sta bili grad Vasvár (lat. *Ferreum castrum*)³⁹ in Zalavár,⁴⁰ ob reki Zali, na kraju nekdanjega Pribinovega Blatenskega Kostela. To ozemlje, ki ga je na zahodu že stoletja ločila od notranjeavstrijske Štajerske naravna meja po rekah Kučnici⁴¹ in Muri, je v okviru ogrske krone upravno spadalo v dve županiji. *Gornje Prekmurje* je bilo pritegnjeno v Železno županijo (komitat Vas z upravnim središčem v Vasváru, ki je zajemal velik del ozemlja ob reki Rabi), *dolnje Prekmurje* pa v Zalsko županijo (komitat Zala z upravnim središčem v Zalaváru (Blatenski Kostel), ki se je razprostiral pretežno med rekama Muro in Zalo).⁴² Omenjeno administrativno ureditev, tako Zelko,⁴³ je težko pojasniti – morda je povezana s staro rimsko cesto Blatenski Kostel–Ptuj, ki je vodila čez dolnje Prekmurje.

²⁸ *Viri za zgodovino Prekmurja*, str. 35.

²⁹ Göncz, *Kratka zgodovina Madžarov*, str. 22.

³⁰ Kraljevske županije kot najpomembnejši administrativni ukrep s strani Štefana I. so vodili župani, kraljevi uradniki z močnimi pooblastili, vendar ta funkcija sprva ni bila dedna (Hozjan, Pokrajina med Rabo in Muro, str. 9). Ta županijski sistem je razpadel v 13. stoletju zaradi notranjepolitičnih sporov, ki so povzročili močan val podarjanja posesti kraljev, kajti ti so svoje privržence v negotovih okoliščinah bogato nadgrajevali (Göncz, *Kratka zgodovina Madžarov*, str. 58; Klaić, *Povijest Hrvata*, str. 253–257).

³¹ Plemiško fevdalno zemljo je kralj marsikdaj podaril ali pa je nastala iz prvotne posesti določene velike družine ali roda (Göncz, *Kratka zgodovina Madžarov*, str. 58).

³² *Lexikon des Mittelalters*, st. 1277.

³³ Prav tam. Gradovi so bili v virih od 13. stoletja naprej močnejše poudarjeni, njihova imena so bila v glavnem madžarskega porekla, redkeje slovanskega.

³⁴ Kontler, *Tisočletje v Srednji Evropi*, str. 46.

³⁵ Klaić, *Povijest Hrvata*, str. 255.

³⁶ Škafar, *Prekmurjski del*, str. 34.

³⁷ *Lexikon des Mittelalters*, st. 1277.

³⁸ Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 548. O slovanskem vplivu pri organizaciji države s strani kralja Štefana glej: Klaić, *Povijest Hrvata*, str. 254 in 273.

³⁹ Vasvár je bil že za Rimljanov naseljen kraj in prastaro skladišče železa za obmurske železne rudnike. Od tod so dobivali železo tudi kovači benediktinske opatije v Pannonhalmi v 11.–12. stoletju. Gotovo je, da prav od tod izvira ime *Ferreum castrum* (= železni grad) (Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 131).

⁴⁰ Prav tam. Prvotni središnji kraj poznejšega županijskega ozemlja Zala je bil Kolon, kar je razvidno iz ustanovne listine veszprémske škofije. V to županijo, ki je dobila ime po svojem središču, so bili zajeti naseljenci in ljudstva, ki so bivali na ozemlju med Blatnim jezerom in Dravo (*Viri za zgodovino Prekmurja*, str. 35).

⁴¹ Prav tam, str. 16. Rečica Kučnica v Prekmurju je že stoletja mejni potok, saj se ob njenem gornjem toku stikata nemška in slovenska etnična meja. Pred prvo svetovno vojno je Kučnica predstavljala mejo med Avstrijo in Madžarsko, po tej vojni pa med Avstrijo in Jugoslavijo.

⁴² Simoniti, *Turški vpadi*, str. 97; Hozjan, Pokrajina med Rabo in Muro, str. 9.

⁴³ Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 132.

Delo sv. Štefana I., ki je v času svoje vladavine izoblikoval državo (v civilno-upravnem in cerkveno-upravnem oziru), je bilo dopolnjeno v času vladavine svetega Ladislava (1077–1095) in Kolomana (1095–1116), ko je zakon zagotavljal red in ko je država postala velesila, ki je bila sposobna tudi osvajanj.⁴⁴ Po oceni madžarskih zgodovinarjev je bil zunanjepolitični položaj Madžarske ob nastopu kralja Ladislava I. ugodnejši kot kdajkoli prej v preteklih desetletjih, ko so notranji⁴⁵ boji za prestol po smrti sv. Štefana I. (1038) in upor poganske stranke (1046) slabili vojaško moč države. Prav zato je Ladislavovo kraljevanje stremelo za tem, da premakne meje od notranje mejnoobrambne črte navzven do skrajne meje mejnoobrambne pasu in tako celotno ozemlje mejnega pasu vključi v svojo državno upravo.⁴⁶

Začetek madžarske cerkvene uprave in ustanovitev zagrebške škofije (1090–1176)

Prekmurje naj bi bilo v madžarsko civilno in cerkveno upravo vključeno šele v času madžarskega kralja sv. Ladislava. Ker je prvotna madžarska meja v času kralja sv. Štefana I. potekala vzhodno od sedanjega Prekmurja, je kralj Ladislav med letoma 1089–1091 razširil madžarsko ozemlje na jug in zahod in leta 1091 na področju Prekmurja z zasedbo Slavonije⁴⁷ storil odločilen korak. Ob tej priložnosti je bil mejnoobrambni pas v porečju rek Krka–Mura–Draava pritegnjen v madžarsko županijsko upravno organizacijo in istočasno pod neposredno upravo madžarske cerkve.⁴⁸ Kmalu po zasedbi Slavonije je okrog leta 1094 ustanovil za priključene dežele novo škofijo s sedežem v Zagrebu. Tako je sedanje Prekmurje pripadlo zagrebški škofiji, kateri je bil podrejen tudi velik del ozemlja severno od reke Mure, vključno dolnji del sedanjega Prekmurja z župnijami Bogojina, Turnišče, Dobrovnik in Dolnja Lendava.⁴⁹

V času svoje vladavine (1077–1095) je kralj Ladislav novo pridobljena območja razglasil za kronsko posest (= v lasti kraljev) ter jih podredil dvema najbližjima sedežema teritorialnoupravnih enot – županij, Vasvárju in Zalavárju. Ne dolgo zatem se je že izoblikovalo⁵⁰ pet večjih kronskih zemljišč s sedeži v krajih Szentgotthárd/Monošter, Dobra/Neuhaus, Gornja Lendava (danes Grad), Belmura (danes Murska Sobota) in Dolnja Lendava (danes Lendava):⁵¹

- v okviru strnjene posesti *Szentgotthárd/Monošter* so spadale vasi slovenskega Porabja. Večji del te posesti so leta 1393 dobili gornjelendavski grofje Széchyji, jo zadržali do leta 1477, nakar je za desetletje prešla v roke Habsburžanov in na koncu postala ponovno opatijska,⁵² kamor je pripadala že prej;

- ozemlje veleposesti *Dobra/Neuhaus* se je razprostiralo od Rabe na severu do meja gornjelendavskega gospostva na jugu. Po začetni pripadnosti cistercijski opatiji jo je ogrski kralj leta 1387 podelil grofovski družini Széchy;

- gospostvo *Gornja Lendava*⁵³ je imelo podoben srednjeveški razvoj in lastnike kot Dobra. Po prvotni pripadnosti cistercijski opatiji v Monoštru je prešla v roke grofa, ki je posest razširil, v prvih desetletjih 14. stoletja pa so jo dobili Amadejci. Vendar je veja teh leta 1357 izumrla in kralj je leta 1365 veleposest dodelil družini Széchy;⁵⁴

50 Hozjan, Oris fevdalno-posesnih razmer, str. 55–58.

51 Prav tam, str. 55. Obe Lendavi in Belmura so dobili ime po tedanjih slovanskih imenih prekmurskih rek (Lyndwa, Mura, Murwa).

52 Posest Szentgotthárd/Monošter je bila v kraljevi upravi do leta 1165, nakar je kralj Bela III. tu leta 1183 ustanovil prvo cistercijsko opatijo na ogrskih tleh. Ker je bila tedaj posest ob Rabi podarjena temu samostanu, je ta darovnica najbrž najstarejša za naše ozemlje (Kosi, Templarji na Slovenskem, str. 155).

53 Del tega gospostva je verjetno že leta 1208 (darovanje Gornje Lendave grofu Nikolaju s strani ogrskega kralja Andreja II.), vsekakor pa leta 1234 (kupna pogodba za severozahodni del tega gospostva) bilo področje Čankove, katere zemljišče naj bi bilo leta 1212 podeljeno Bratom božjega groba. Prav tako naj bi bila Gornja Lendava ali Grad središče templjarskega posestva, v katero naj bi spadala tudi Murska Sobota. Bratje božjega groba (Kovačič, Gradivo za prekmursko zgodovino, str. 1–2, jih napačno omenja kot viteze) in templjarji pa sta dve različni redovniški skupini, ki sta se v slovenskem zgodovinopisju prav pri vprašanju posesti v Prekmurju večkrat napačno enačili (Kosi, Templarji na Slovenskem, str. 154–156). V nadaljevanju Kosi navaja, da zgodovinska dejstva izključujejo naselitev Bratov božjega groba in še manj templjarjev na Čankovi (prav tam, str. 157). Po ljudskem izročilu pa je možna nastanitev slednjih v Soboti in Selu, kjer naj bi vodili župniji še pred koncem 13. stoletja (prav tam, str. 159–160).

54 Széchyji so izvirali iz kraja Rimavská seč/Rimaszéch, torej iz današnje južne Slovaške (tedaj Ogrske). S številnimi pridobitvami posesti so še pred koncem 14. stoletja postali najmočnejši prekmurski zemljiški posestniki in ta položaj obdržali do bitke pri Mohaču leta 1526 (Hozjan, Oris fevdalno-posesnih razmer, str. 56; Kerec: Szécsijci in njihov rodbinski grb, str. 137–143).

44 *Viri za zgodovino Prekmurja*, str. 47.

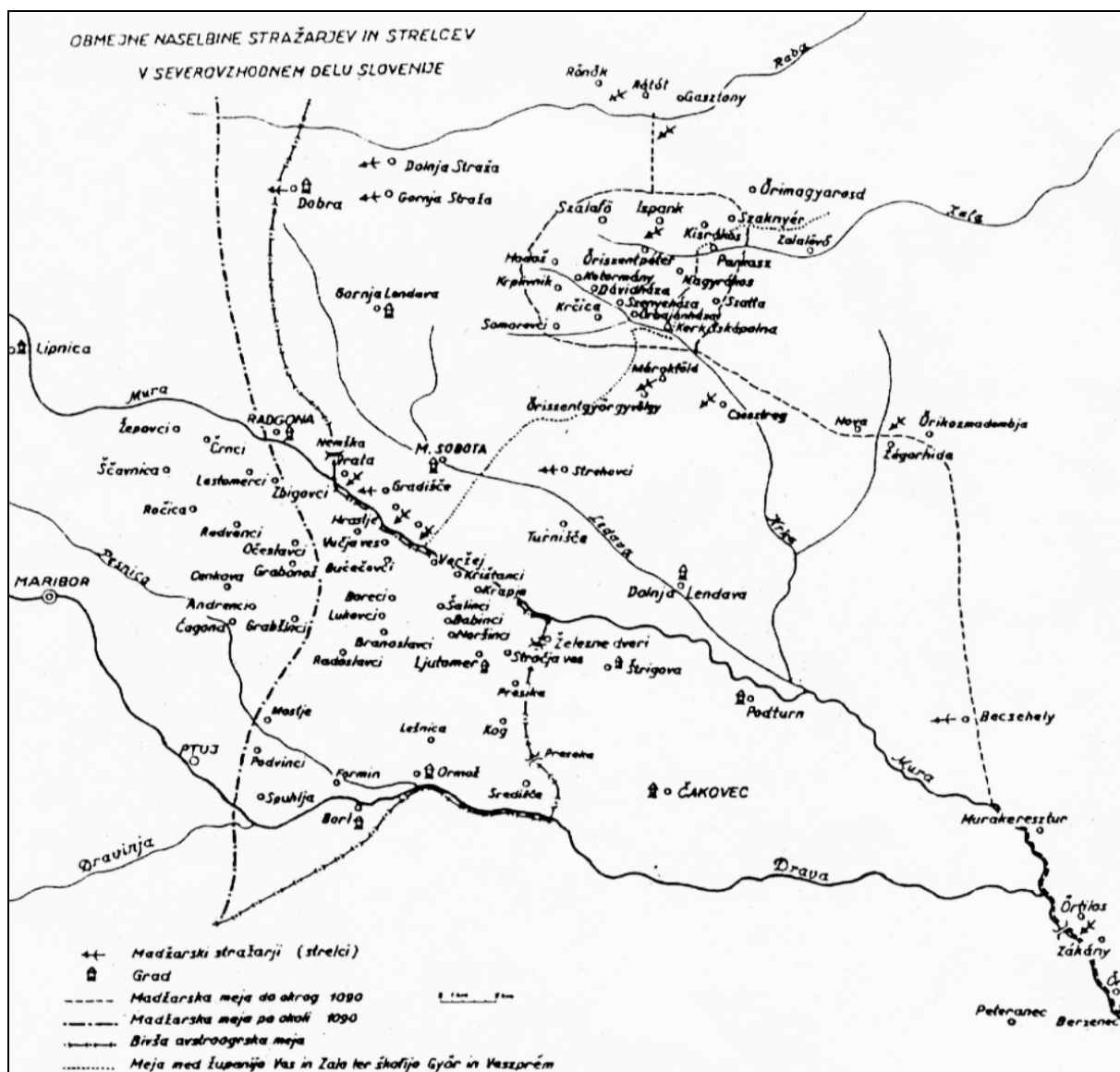
45 Notranje razprtije so izbruhnile takoj po Štefanovi smrti pod njegovim naslednikom kraljem Petrom, kar je izrabil nemški cesar Henrik III. Ta je v letih 1042–1053 s svojo vojsko večkrat prodril na Ogrsko in si osvojil mnogo krajev ob Donavi in Rabi. Njegova namera naj bi bila, da razširi meje nemškega cesarstva tja do Rabe in iz tamkajšnjih pokrajin ustvari novo marko ali mejno grofijo (Göncz, *Kratka zgodovina Madžarov*, str. 23; Kontler, *Tisočletje v Srednji Evropi*, str. 48–50).

46 Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 129.

47 Zlasti Slavonija je bila najtesneje politično, gospodarsko in cerkveno integrirana v ogrsko državo, saj je pomenila odskočno desko za večni ogrski cilj – prodor na Jadran. S tem se je politična konstelacija popolnoma spremenila, saj je Slavonija postala del Ogrske. Prav zaradi tega je dosti večjo težo kot v prejšnjem obdobju dobila državna meja na Dolenjskem, kajti delila je usodo celotne meje med nemško državo in Ogrsko (Kosi, ... quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit ..., str. 50–51).

48 Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 130.

49 Prav tam, str. 99. Prim. tudi Kuzmič, Cerkevna uprava zagrebške škofije, str. 90–91.

Obmejne naselbine stražarjev in strelcev v SV delu Slovenije (Vir: Škafar, Prekmurski del beksinskega arhidiaconata do leta 1400, str. 11).

- posestvo *Belmura* je kralj Andrej II. leta 1217 spremenil v kronski fevd. Večji del okrog Murske Sobote s krajem vred so po zamenjavi več lastnikov še pred koncem 13. stoletja dobili dolnjelendavski Haholdi, a le za kratek čas. Posest so jim nasilno odvzeli Güssingi, po zmagi nad njimi pa jo dobili Amadejci in nato novi lastniki Széchyji;

- prvi znani lastniki posesti *Dolnja Lendava* v okolici današnje Lendave so bili jobagioni županjskega gradu Pavel, Ivan in Vid Zala. A že leta 1192 je Parid, Ivanov sin, posest prodal rodbini Buzad-Hahold.⁵⁵ Novo kupljeno posest je ta rod-

bina lahko začela izkoriščati šele po odpravi sporov z omenjenimi svobodnjaki, hkrati pa že razmišljala o širitvi ozemlja. Nekaj posesti je nato pridobila tudi na zahodu Goričkega, kar ji je pomagalo v načrtovani širitvi⁵⁶ dolnjelendavskega ozemlja. Haholdi-Bánffyji⁵⁷ so ozemlje gospodstva večali z nakupi in s

naselila na ozemlju jugozahodno od Blatnega jezera in svoj prvotni sedež poimenovala Hahót.

⁵⁶ Prav tam. Gospodstvo se je do sedemdesetih let 13. stol. že povečalo proti severu, saj so Haholdi na temelju dogovora s svobodnjaško rodbino Jura leta 1267 pridobili del ozemlja tedanje pražupnije Črnc s sedežem v istoimenskem kraju (danes Turnišče). To ozemlje je bilo osnova poznejšega beltinskega veleposestva, Črnc pa sedež urada in v poznem srednjem veku eden najpomembnejših prekmurskih krajev.

⁵⁷ Prav tam, str. 57–58. Po pridobitvi ozemlja pražupnije Črnc je več članov rodbine Hahold dobilo položaj slavonskega

⁵⁵ Prav tam, str. 57. Ta družina (po izvoru iz nemške pokrajine Thüringen) se je nekaj pred tem iz tedanje Karantanske krajine (širša okolica Gradca) z vladarjevo naklonjenostjo

kraljevimi darili, tako da je v drugi polovici XIV. stoletja ozemlje nad Rakičanom že mejilo na gospostvo Belmura, vzhodneje pa segalo čez mejo Železne ter Zalske županije. Vladar je ta zemljišča podaril zaslužnim fevdalnim družinam ali dal v fevd. Hkrati je iz porečja srednje Krke na območje Prekmurja premaknil močno obrambno črto, sestavljeno iz strelskih dvorov⁵⁸ s stražarji.⁵⁹ Ti stražarji so predstavljali prvo večjo oboroženo silo v visokosrednjeveškem Prekmurju in tudi prvi znani zemljiško-lastninski sloj, saj so za opravljanje službe dobivali v dar zemljo. Od 13. stoletja naprej jih prekmurski viri označujejo z izrazom jobagioni.⁶⁰

bana (= kraljev namestnik v Slavoniji), saj so pridobivali posest tudi v sosednji Slavoniji. Zato se je družinsko ime spremenilo v Bánffy (= banovi sinovi), družina pa je postala skupaj s sorodno drugo vejo najmočnejši zemljiški posestnik v Zalski županiji.

58 T. i. strelski dvori in strelci so prvič omenjeni v Podravju po sredi 12. stoletja. S poznejšo spremembo meje v škodo Madžarov (po sredi 13. stoletja se je meja ustalila na črti potok Kučnica–Radgona–Mura) so obrambno organizacijo še razširili. Otokarjev deželnokežji urbar (1265–67) naštevava na omenjenem območju čez 30 lokacij strelcev, ki so se pojavljale do 14. stoletja. Nanje spominjajo številna krajevna imena s koreni strel-, straž-, in turn-, ne le med Muro in Dravo, temveč tudi v širšem mejnem pasu. Madžari so istočasno zgradili obrambni sistem (strelske postojanke, gradovi) v okolici Radgone, ob Muri in po vsem Prekmurju do Lendave: na to prav tako spominjajo krajevna imena (Strehovci, Turnišče, Gradišče blizu Tišine) (*Enciklopedija Slovenije*, 12. zvezek, str. 337).

59 Pri bojni opravi in nalogah, ki so jih opravljali v obmejnem pasu, lahko stražarje oz. stražnike razdelimo v dve skupini: stražniki oz. stražarji (lat. *speculatores*, *custodes confiniorum* ali *exploratores*, madž. *örök*) in strelci (lat. *sagittarii*, madž. *lövök*). Kot pove že njihovo ime, so bili prvi nastanjeni bolj ali manj v stražarnicah in manjših mejnih objektih ali utrdbah, drugi pa so se največkrat odpravljali v izvidnico iz obmejnih objektov, kjer so bili tudi nastanjeni (Škafar, *Prekmurski del*, str. 33 ss; Kerman, *Srednji in novi vek*, str. 45).

60 Iz madžarske besede *jobbágy* (= boljši ljudje). Ti so bili v 11.–12. stoletju vodilni, svobodni člani nekega spremstva, okrog leta 1200 so kot "iobagiones regni" (pozneje baroni) imenovali deželne dostojanstvenike, nadalje vojščake prelatov (*iobagiones equestris*, *iobagiones exercituans*). Slednji so pozneje kot fevdni možje svoje privilegije lahko delno ohranjali kot *nobiles prediales*. Končno so bili vojščaki aristokratov, od katerih so mnogi bili tudi gospodarsko dejavni. V 14. stoletju pa je bil pojem "iobagio" razvrednoten in je označeval podložnike (*Lexikon des Mittelalters*, str. 491). Hozjan (Oris fevdalno-posestnih razmer, str. 55) opredeljuje *jobagiones* (*iobagiones*) kot nižje kraljeve uradnike, ki jih je vladar določal za pomoč veleposestnikom pri upravi vsake od velikih posesti. V Prekmurju je le-te nastavljal iz vrst še živčih slovanskih veljakov, omenjajo pa se v celotnem prekmurskem prostoru od Dobre do Dolnje Lendave. Zelko (*Zgodovina Prekmurja*, str. 44–45) dodaja, da so kot plačilo za svojo službo prejemali od gradu zemljišče, in sicer v dedno last, ki ga kralj ni mogel svojevoljno odvzeti in drugim podeliti. Ob morebitnem odvzemu ga je namreč moral nadomestiti z drugim zemljiščem. Kovačič (Gradivo za prekmursko zgodovino, str. 2) npr. izraz 'iobagiones' prevaja z besedo *župani*, Kos (*Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, št. 905) pa ga označuje z besedo *fevdniki*.

Trenja med škofijami (1176–1398)

Ob ustanovitvi györske škofije je bila tej podrejena Železna županija (Vas). Ozemlje te županije je bilo okoli leta 1091 sicer povečano za gornje Prekmurje, vendar je Prekmurje kot priključeni del bilo podrejeno novoustanovljeni škofiji v Zagrebu. Ker si je sčasoma györska škofija začela lastiti celotno ozemlje Železne županije, torej tudi gornje Prekmurje, je prihajalo z zagrebško škofijo glede tega do sporov. Vzrok je bil v tem, da so se Slovenci iz Železne županije v cerkvenem oziru podredili zagrebškemu škofu Prodanu, ki jih je tudi sprejel, a temu se je uprl györski škof Mikulin. Spor so rešili na leta 1176 na cerkvenem zboru⁶¹ v Györu, kjer je po intervenciji madžarskega kralja obveljala rzsodba, da se cerkvena meja ravna po županijski, tj. po črti Velemér–Bogojina in dalje v smer Murske Sobote.

Spor med Zagrebom in Veszprémom pa zadeva ozemlje, ki je bilo v županiji Zala. Obseg ozemlja škofijama v Györu in Veszprému je bil določen že ob njuni ustanovitvi, tj. županija Vas pripade Györu, županija Zala pa Veszprému. Toda po Ladislavovi razširitvi madžarskih meja v 11. stoletju se je ozemlje županij Zala in Vas povečalo s pokrajinami mejnoobrambnega pasu, ki so si ga Madžari priključili in pritegnili v svojo civilno upravo. Veszprémska škofija si je tako začela prisvajati ozemlje dolnjega Prekmurja in vseh župnij severno od Mure v beksinskem arhidiakonatu in Medmurje. To je vodilo v spor med Zagrebom in Veszprémom glede škofijske meje, ki je bil obravnavan leta 1249. Rzsodniki so določili reko Muro za mejo med Veszprémom in Zagrebom, vendar ta rzsodba ni obveljala, saj je Zagreb že leta 1256 zopet pobiral desetino⁶² v beksinskem arhidiakonatu. Spor med tema škofijama se je ponovil v 14. stoletju (1398), ko je kralj Sigismund iz dinastije Luksemburžanov⁶³ izvedel, da si dolnjelendavski Bánffyji (Štefan, Janez, Ladislav in Sigismund) prizadevajo odtrgati prekmurske župnije⁶⁴ od zagrebške škofije in jih priključiti veszprémski. Zato jim kralj v listini stro-

61 Na tem zboru so bili navzoči papežev delegat Gualterij, škof Andrej iz Kalóce, györski škof Mikulin, zagrebški škof Prodan in opat Gregor iz Pannonhalme (Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 99).

62 Prav tam, str. 98; Kovačič, Gradivo za prekmursko zgodovino, str. 4–6.

63 Na kraljevskem prestolu ga je nasledil zet Albert I. Habsburški, nakar je po politični nestabilnosti (v bojih za izvolitev novega kralja se pojavi med drugimi tudi Ulrik Celjski) prišla na oblast dinastija Hunyadi – Matija Korvin, ki je pogosto zahajal prav na današnje slovensko ozemlje in si tukaj pridobival ozemlja (Göncz, *Kratka zgodovina Madžarov*, str. 41–50).

64 Najverjetneje je šlo za župnije, ki so bile v 14. stoletju že pomadžarjene in so bile na ozemlju vzhodno in južno od Lendave ter severno od reke Mure (Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 99).

go naroča, naj jih vrnejo Zagrebu, kamor so pripadale vedno in od nekdaj, župnike pa ponovno prisilijo k pokorščini.⁶⁵

Spor iz leta 1398 med zagrebško in veszprémsko škofijo pa ni bil zadnji, saj se je Veszprém zagrizeno boril za ozemlje beksinskega arhidiakonata in Medmurja od 18. stoletja pa vse do prve svetovne vojne. Eden⁶⁶ izmed dejavnikov, da je prišlo do ustanovitve sombotelske škofije leta 1777, je bila prav neprestana borba veszprémske škofije za teritorij zagrebške škofije severno od reke Mure in Medmurja.⁶⁷ Poleg tega ravno spori Zagreba z Györom in Veszprémom v zadevi škofijskih meja pričajo, da je morala prvotna madžarska meja potekati severovzhodno⁶⁸ od sedanjega Prekmurja, ker bi sicer to ozemlje ne bilo cerkveno podrejeno Zagrebu.

Arhidiakonati na ozemlju Prekmurja

V škofiji so versko življenje oskrbovali arhidiakoni, ki so postali deležni vodstvene oblasti v cerkvi. Ker je bilo ozemlje škofije navadno zelo obsežno, so ga razdelili v arhidiakonate in tako je arhidiakon postal neposredna vez med škofom in arhidiakonom. V zagrebški škofiji so bili arhidiakonati urejeni nekoliko drugače kot arhidiakonati oglejskega patriarhata in salzburške nadškofije na Slovenskem. Pregled slednjih nudi zelo pisano obliko, saj imamo številne redovne – samostanske, kapiteljske in arhidiakonate, ki so jih upravljali svetni duhovniki. Arhidiakoni so bili zvečine župniki v arhidiakonu ali celo izven njega. V zagrebški škofiji pa so bili arhidiakoni kanoniki in so bivali v Zagrebu na Kaptolu. Glavna arhidiakonova služba je bila vizitacija, kar pomeni, da je v svojem arhidiakonu nadziral duhovnike in vernike v vsem, v čemer so kršili božje zapovedi in določbe kanonov.⁶⁹

V srednjem veku je torej na slovenskem ozemlju obstajala v cerkvenoupravni razdelitvi ustanova arhidiakonotov. O tem, kako je bilo porazdeljeno slovensko ozemlje v cerkvenoupravnem pogledu, podrobneje razpravlja Milko Kos.⁷⁰ Ozemlje današnjega Prekmurja pa je v prvi polovici 14. stoletja bilo v okviru škofij razdeljeno v dva arhidiakonata:

belmurskega in beksinskega. *Belmurski arhidiakon* s sedežem v Murski Soboti je vključeval gornje Prekmurje, spadal pa je pod györsko škofijo. O njem govori edini dokument iz leta 1331, ko omenja arhidiakona v Belmuri:⁷¹ *Archidiaconus de Beelmura*. Po Zelkovih⁷² navedbah na podlagi danih zgodovinskih podatkov ni mogoče priti do končne razjasnitve, kolikšen je bil obseg in razsežnost arhidiakonata, katerega arhidiakon je stoloval v Murski Soboti. Vendar na podlagi posebne cerkveno zgodovinske ozemeljske enote, ki se je v novem veku uveljavila tudi na civilnem področju sklepa, da se več ali manj ujema z obsegom belmurskega arhidiakonata v začetku 14. stoletja. Kajti upravno enoto, v kateri so bile združene slovenske župnije v Železni županiji, so v györski administrativni terminologiji označevali z izrazom *Tótság*⁷³ (*districtus Tothsagiensis*) Slovenci-domačini pa so jo imenovali *Slovenska okroglina* (krajina).

*Beksinski*⁷⁴ arhidiakon pa je vključeval dolnje Prekmurje, in sicer župnije, ki so ležale severno od reke Mure, spadal pa je pod zagrebško škofijo. Zajemal je ozemlje, ki se je razprostiralo severno od Drave, reka Mura pa ga je delila v dva okraja: prekmurskega in medmurskega. Prvotno se je ime *beksinski arhidiakon* uporabljalo le za prekmursko ozemlje (tj. za prekmurski distrikt, *districtus Transmuranus*), pozneje so mu bile pridružene tudi medmurske župnije, a je za oba dela obveljalo skupno ime, *beksinski arhidiakon*.⁷⁵ Obstoj beksinskega arhidiakonata in njegovo pripadnost zagrebški škofiji potrjujejo popis beksinskih župnij iz let 1334 in 1501, listina kralja Sigismunda iz leta 1398 ter nekateri viri o beksinski desetini in beksinskih arhidiakonih.⁷⁶

Kot zanimivost naj dodam, da tako kot je javnoupravno Železna županija pripadala distriktu *Tótság*, je dolnje Prekmurje konec 15. stoletja v

⁶⁵ Prav tam, str. 136; Kuzmič, *Cerkvena uprava zagrebške škofije*, str. 91.

⁶⁶ Med preostalimi izstopajo dokaj močen protestantizem na ozemlju, ki ga je pokrivala sombotelska škofija, kakor tudi vznik protestantske književne tvornosti med prekmurskimi Slovenci (Kuzmič, *Cerkvena uprava zagrebške škofije*, str. 91).

⁶⁷ Prav tam, str. 99–100.

⁶⁸ Ta meja je ugotovljena po madžarskih zgodovinarjih Deéru, Holubu, Karácsonyju in slavistu Kniezsu (Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 137).

⁶⁹ Škafar, *Prekmurski del*, str. 17–18.

⁷⁰ Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije*, str. 192–193; isti, *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*, str. 266–267.

⁷¹ Belmura je drugo ime za Mursko Sobotu, kar potrjuje zgodovinski zapisek iz leta 1436: *possessio Belmura alio nomine Murazombathya* (Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 140).

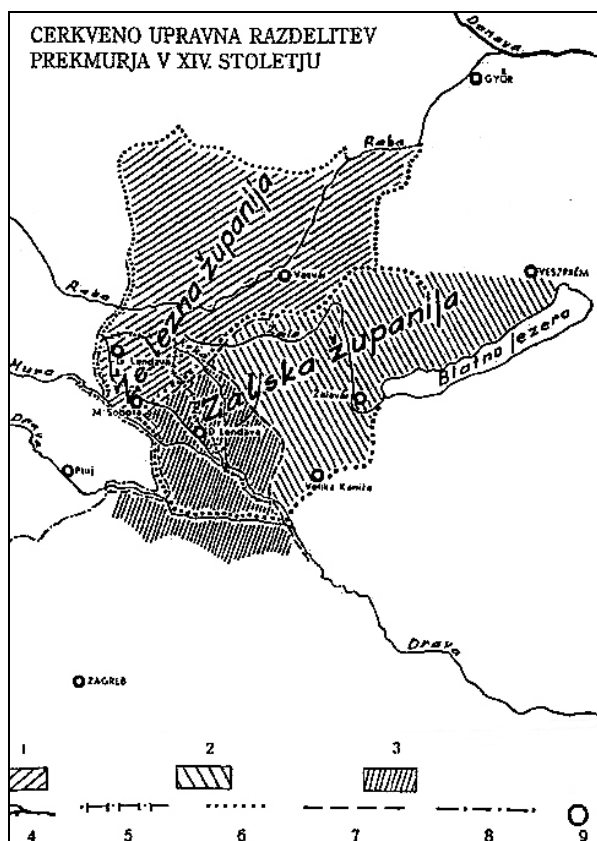
⁷² Prav tam.

⁷³ Ime *Tót*, *Tótság* je staromadžarskega izvora, iz dobe priselitve Madžarov v Panonsko kotlino. Z imenom *Tót* so Madžari imenovali tiste Slovence, ki so se sami imenovali Slovenci, svoj jezik pa slovenski (Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 100). Ta navedba utemeljuje številna ugibanja, zakaj so se slovenski prebivalci Prekmurja stoletja najbolj dosledno označevali za Slovence. Ravno izpostavljenost madžarskim pritiskom zaradi želje oblasti, da bi iz mnogonarodne Ogrske ustvarili enonarodno Madžarsko, jih je še toliko bolj "spodbujala" k ohranjanju prvotnega poimenovanja po naselitvi in lastne narodnosti.

⁷⁴ Ustanovljen je bil za časa zagrebškega škofa Avgušтина Gazzota (1304–1323), ko je bil arhidiakon za Pomurje za župnije na desnem in levem bregu Mure odpravljen (Košič, *Starine*, str. 115).

⁷⁵ Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 101.

⁷⁶ Škafar, *Prekmurski del*, str. 9.

Cerkveno upravna razdelitev Prekmurja v 14. stoletju
 – 1: Ozemlje gyórske škofije; 2: Ozemlje vezsprémske škofije; 3: Ozemlje zagrebske škofije; 4: Reka, potok; 5: Sedanja državna meja; 6: Županijska meja; 7: Meja med škofijami; 8: Bivša avstro-ogrska meja; 9: Mesto, kraj (Vir: Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 135).

okviru Zalske županije pripadalo ogromnemu distriktu Kapornak, ki je bil razdeljen na dva poddistrikta – tukaj je bil "Veliki distrikt".⁷⁷

Obdobje razcveta srednjeveške ogrske države do bitke pri Mohaču (1398–1526)

V tem obdobju je skorajda neizogibna omemba ogrskega kralja Matije Korvina, o katerem se je izoblikoval kar mit o "pravičnem kralju". Obdobje njegovega vladanja (1458–1490) se ocenjuje celo kot najrazvitejše obdobje srednjeveške ogrske kraljevine, saj je s svojim pristopom močno obogatil državo v gospodarskem, političnem in kulturnem smislu.⁷⁸ Po tolikih letih pa se Madžari še danes, dejansko vsak dan, srečujejo z njim,⁷⁹ prav tako se ga radi spo-

minjamo tudi Prekmurci – npr. znamenita podelitev privilegijev trgu Murska Sobota leta 1479, potem davčna oprostitev vasem lendavskega gospostva leta 1481⁸⁰ in razni obhodi po prekmurskem ozemlju.⁸¹

Na splošno pa lahko rečemo, da poznosrednjeveško Prekmurje do leta 1526 izpričuje močno kolonizatorsko dejavnost veleposestnikov na novih in dotlej slabo poseljenih območjih. V tem času je bil več krajem dodeljen status trga, s čimer se je pospeševala gospodarska zaostalost občutljivega obmejnega prostora. Pojavile so se tudi manjše zaključene posestne enote, ki so jih imeli v lasti ali fevdni ministeriali (npr. Petanjci, Borejci, Krog) ter večji posestni uradi v sklopu enega gospostva (npr. turniška pražupnija, katere upravni sedež se pozneje preseli v Beltince).⁸²

Prva polovica 16. stoletja je za zgodovino Prekmurja izrednega pomena. Po eni strani jo je zaznamoval protestantizem, ki se je ravno v tem času začel razširjati pod vplivom zemljiških gospodov, po drugi pa je prekmursko ozemlje pričelo čutiti prve posledice turških napadov. Njihovo težišče je sicer bilo omejeno na takratno Ogrsko,⁸³ a v silnih napadih ni izostalo niti Prekmurje.

In veliki dan je vse bližje ... Enote turškega Sulejmana, enega največjih turških vladarjev, so 23. avgusta leta 1526 prestopile reko Dravo, hkrati je tudi vojska ogrskega kralja Ludvika II. prispela v Mohač. Prizorišče boja, ki je zapečatila usodo samostojne ogrske kraljevine, so izbrali Madžari, z izborom glavnega poveljnika vojske pa niso imeli sreče, saj mladi kralj ni imel vojaških izkušenj. Zaradi tega je bil kot eden izmed glavnih poveljnikov izbran Pál Tomori, nadškof iz Kalócse, ki je bil sicer dober vojak, a tako veliki vojski ni poveljeval še nikoli. Ogrska vojska, ki naj bi štela okoli 25 tisoč mož, se je tako 29. avgusta 1526 podala v boj v najbolj neugodnih možnih okoliščinah zoper tri do štirikrat številčnejšo vojsko.⁸⁴ V boju, ki je po podatkih⁸⁵ trajal približno uro in pol, je Turkom uspelo popolnoma⁸⁶ uničiti ogrsko vojsko, razkosati

⁸⁰ *Viri za zgodovino Prekmurja*, str. 77–80.

⁸¹ Poleg obiska Gornje Lendave, kjer je izdal listino (*Viri za zgodovino Prekmurja*, str. 80), se je z vojsko mudil tudi v Dolnji Lendavi, in sicer 28. avgusta leta 1480. Tedaj je na gradu Nikolaja Bánffyja napisal 2 pismi, naslovljeno na mesto Bratislava (kopije teh pisem glej: Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon*, str. 127–129).

⁸² Hozjan, Oris fevdalno-posestnih razmer, str. 58.

⁸³ Sulejman se je najprej leta 1521 dvignil z veliko vojsko iz Carigrada proti Donavi, da udari na Beograd, ki je veljal za ključ do ogrske dežele in njeno najmočnejšo trdnjavo proti turškemu cesarstvu (Göncz, *Kratka zgodovina Madžarov*, str. 53–56).

⁸⁴ *Viri za zgodovino Prekmurja*, str. 87–88. Kontler, *Tisočletje v Srednji Evropi*, str. 109–110.

⁸⁵ *Viri za zgodovino Prekmurja*, str. 89.

⁸⁶ Iz tega boja naj bi ušli le redki. Na bojnem polju je tedaj obležalo sedem cerkvenih knezov, 500 odličnih plemičev in do 20.000 vojakov. Med padlimi je bil tudi Tomaž Széchy, ki se je zelo zavzemal za protestantsko versko idejo, prav

⁷⁷ Hozjan, Pokrajina Med Rabo in Muro, str. 10.

⁷⁸ Kontler, *Tisočletje v Srednji Evropi*, str. 96–103; Göncz, *Kratka zgodovina Madžarov*, str. 46–50.

⁷⁹ Podoba Matije Korvina namreč krasi bankovec za 1000 forintov, kar nedvomno dokazuje njegov izjemen pomen v madžarski zgodovini.

ogrsko kraljestvo in potisniti mejo turške države v dvajsetih letih za 400 km proti zahodu.⁸⁷ Ogrsko kraljestvo je zatem (po padcu Budima, leta 1541) razpadlo na tri dele: na osmansko provinco (ejalet Budim), na vazalno sedmograško kneževino na vzhodu in na kraljevino Ogrsko, ki se je omejila na območje zahodne Ogrske in Slovaške. Tega leta je prvo srečanje s turškimi napadalci doživelo tudi Prekmurje, saj so roparske čete po mohaški bitki prodrle skozi nezavarovano Ogrsko vse do Lendave.⁸⁸

LITERATURA

- Avari na jugozahodnem Madžarskem* (ur. Branko Kerman). Murska Sobota : Pokrajinski muzej, 1995.
- Enciklopedija Slovenije*. 1. in 12. zvezek, Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987, 1998.
- Fujs, Metka: Posebnosti prekmurske zgodovine. *Temeljne prelomnice preteklih tisočletij: zbornik referatov* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2001, str. 141–151.
- Göncz, László: *Kratka zgodovina Madžarov*. Murska Sobota : Franc-Franc, 2004.
- Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje : Mohorjeva družba, 1992.
- Hozjan, Andrej: Oris fevdalno-posestnih razmer na območju Prekmurja ter do reke Rabe med 12. in 18. stoletjem. *Pokrajinski muzej Murska Sobota: katalog stalne razstave* (ur. Janez Balažič in Branko Kerman). Murska Sobota : Pokrajinski muzej, 1997, str. 55–62.
- Hozjan, Andrej: Pokrajina med Rabo in Muro skozi zgodovinska obdobja. *Varstvo arhivskega gradiva privatne provenience: zbornik referatov* (ur. Andrej Nared). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2005, str. 7–15.
- Hozjan, Andrej: Ponovna utrditev krščanstva. *Škofija Murska Sobota: zgodovinski oris krščanstva v Pomurju* (ur. Stanislav Zver in Franc Kuzmič). Murska Sobota: Zavod sv. Miklavža, 2006, str. 19–23.
- Hozjan, Andrej: Opisovanje in proučevanje preteklosti in kulturne dediščine Prekmurja. *Narodne manjšine 6. Živeti z mejo. Panonski prostor in ljudje ob dveh tromejeh: zbornik referatov na znanstvenem posvetu v Murski Soboti, 9–11. novembra 2007* (ur. Vera Klopčič in Anton Vratuša). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2008, str. 84–89.
- Kerec, Darja: Szécsiji in njihov rodbinski grb. *Zbornik soboškega muzeja 8* (ur. Janez Balažič). Murska Sobota : Pokrajinski muzej, 2005, str. 137–145.
- Kerman, Branko: Zlata doba slovanstva v Spodnji Panoniji. *Pokrajinski muzej Murska Sobota: katalog stalne razstave* (ur. Janez Balažič in Branko Kerman). Murska Sobota : Pokrajinski muzej, 1997, str. 37–45.
- Kerman, Branko: Srednji in novi vek v Prekmurju v luči arheoloških najdb. *Pokrajinski muzej Murska Sobota: katalog stalne razstave* (ur. Janez Balažič in Branko Kerman). Murska Sobota : Pokrajinski muzej, 1997, str. 45–54.
- Kerman, Branko: Staroslovanska jama z najdišča Grofovsko 2 pri Murski Soboti. *Zbornik soboškega muzeja 8* (ur. Janez Balažič). Murska Sobota : Pokrajinski muzej, 2005, str. 117–137.
- Kerman, Branko: Staroslovanska naselbina Kotare pri Murski Soboti. *Zgodnji Slovani*. Ljubljana : Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 17–26.
- Klaić, Nada: *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*. Zagreb : Školska knjiga, 1976.
- Kontler, László: *Tisočletje v Srednji Evropi: madžarska zgodovina*. Ljubljana : Slovenska matica, 2005.
- Kos, Milko: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Ljubljana : Znanstveno društvo, 1936.
- Kos, Milko: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. V. zv.* Ljubljana : Jugoslovanska tiskarna, 1928.
- Kos, Milko: *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 1955.
- Kos, Milko: *Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije*. Ljubljana : Jugoslovanska knjigarna, 1933.
- Kosi, Miha: ... quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit ...: razvoj meje cesarstva na Dolenjskem v srednjem veku. *Zgodovinski časopis*, 56, 2002, št. 1–2, str. 41–91.
- Kosi, Miha: Templarji na Slovenskem. *Zgodovinski časopis*, 48, 1994, št. 2, str. 149–186.
- Kosi, Miha: *Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem*. Primerjalna študija o neagrarnih naselbinskih središčih od zgodnjega srednjega veka do 13. stoletja. Ljubljana : Založba ZRC, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2009.
- Košič, Jožef: *Starine železnih in salajskih Slovencev: fragment iz zgodovine ogrskih Slovencev* (Objavil in pripombe pridelal Josip Gruden). *Časopis za zgodovino in narodopisje*, XI, 1914, str. 93–154.

tako ni bilo prizaneseno ogrskemu kralju Ludviku II., ki se je sicer skušal rešiti, vendar neuspešno (Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 563). Imena padlih v tej bitki so natančno zabeležena v kroniki Istvána Brodaricsa (*Viri za zgodovino Prekmurja*, str. 89–90)

⁸⁷ Od Beograda, ki ga je turška vojska osvojila leta 1521, do Budima, ki ga je zasedla leta 1541 (Simoniti, *Turški vpadi*, str. 96).

⁸⁸ Prav tam, str. 96–98.

Kovačič, Franc: Gradivo za prekmursko zgodovino. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, XXI, 1926, str. 1–20.

Kristó, Gyula: *Die Arpaden-Dynastie*. Die Geschichte Ungarns von 895 bis 1301. Corvina, 1993.

Kuzmič, Franc: Cerkevna uprava zagrebske škofije v Prekmurju in njen vpliv na Prekmurje. *Podravina (Samobor)*, lipanj 2004, vol. 3, br. 5, str. 89–97.

Lexikon des Mittelalters. Artemis & Winkler Verlag. München und Zürich, 1991.

Simoniti, Vasko: Turški vpadi v Prekmurje v 16. in 17. stoletju ter njihove posledice. *Pokrajinski muzej Murska Sobota: katalog stalne razstave* (ur. Janez Balažič in Branko Kermač). Murska Sobota : Pokrajinski muzej, 1997, str. 95–110.

Sós, Agnes C.: *Die slavische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert*, Müncher Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 22. München, 1973.

Škafar, Ivan: Prekmurski del beksinskega arhidia-konata do leta 1400. Zagreb: *Croatia christiana periodica* III, št. 4, 1979, str. 9–50.

Štih, Peter: Madžari in slovenska zgodovina v zadnji četrtini 9. in prvi polovici 10. stoletja. *Zgodovinski časopis*, 37, 1983, št. 3, str. 171–201.

Štih, Peter in Vasko, Simoniti: *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*. Ljubljana: Korotan, v Celovcu: Mohorjeva družba, 1995.

Štih, Peter: *Ozemlje Slovenije v zgodnjem srednjem veku: osnovne poteze zgodovinskega razvoja od začetka 6. do konca 9. stoletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2001.

Viri za zgodovino Prekmurja, Szöveggyűjtemény/ Zbirka dokumentov, 1. kötet/1. zvezek 871–1849 (pripravili: Bencsik Gyula, Bilkei Irén, Andrej Hozjan, Kapiller Imre, Franc Kuzmič, Molnár András, Mukicsné Kózar Mária). Szombathely–Zalaegerszeg, 2008.

Teleki, József: *Hunyadiak kora Magyarországon*. Pesten : Emich Gusztáv Könyvnyomdája, 2. zv., 1857.

Zelko, Ivan: *Zgodovina Prekmurja: izbrane razprave in članki*. Murska Sobota : Pomurska založba, 1996.

Zgodnji Slovani: zgodnjerednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp (ur. Mitja Guštin). Ljubljana : Narodni muzej Slovenije, 2002.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Das Übermurgebiet (Prekmurje) von Priwinas Fürstentum (847-861) bis zur Schlacht bei Mohacs (1526)

Das heutige Übermurgebiet (Prekmurje) gehörte in kirchlicher und politischer Hinsicht zunächst zum Salzburger Bistum, dann zu Methods und erneut zum Salzburger Bistum, ab 1094 zu dem Bistum Agram (Zagreb). Zur Zeit der ungarischen Oberherrschaft (Győr hatte das obere Übermurgebiet nämlich für sich beansprucht), als dieser Raum ein ganzes Jahrtausend lang vom Muttervolk getrennt war, waren die Einwohner des Übermurgebiets verwaltungsmäßig in zwei Gespanschaften aufgeteilt. Die ungarische Kirchenverwaltung lehnte sich dabei an die damalige politische Verwaltung des Übermurgebiets an: der nordöstliche Teil des Übermurgebiets mit Ortschaften in der Umgebung von Murszombat (Murska Sobota) gehörte zur Gespanschaft Vasmege (Železna županija), der südöstliche Teil mit Alsólendva (Dolnja Lendava) zur Gespanschaft Zalamegye (Zalska županija). In kirchenverwaltungs-mäßiger Hinsicht wurde das Gebiet der Gespanschaft Vasmege dem Bistum Győr zugesprochen, das Gebiet der Gespanschaft Zalamegye aber der Gespanschaft Vaszprém, zunächst ohne das Übermurgebiet. Das ungarische Gespanschaftssystem bildete sich im 11. Jahrhundert endgültig heraus, als ein Teil der Pfarren in der Gespanschaft Zalamegye im Übermurgebiet dem neugegründeten Bistum Agram (Zagreb) zugesprochen wurde. Die Verwaltungsgrenze zwischen den Gespanschaften wurde seit 1176 auch die Kichengrenze zwischen den Bistümern Győr und Agram (Zagreb) und blieb bis zur Gründung des Bistums Szombathely im Jahr 1777 bestehen. Die Grenzziehung zwischen den Bistümern Agram (Zagreb) und Vaszprém ging nicht so glatt vonstatten, Streitigkeiten zogen sich bis zum 18. Jahrhundert und noch weiter hin. Neben allen anderen äußeren Mächten, die in dieses kleine Übermurgebiet eindringen, wurde auch die Türkengefahr immer akuter.